

Broedvogels van de Binnenliede 1989-1997 Voor rietvogels 1997 goed jaar

Evert van Huijssteeden

Inleiding

Hoewel het al juni is, voelt het kil aan. Het is dan ook nog erg vroeg. Slechts langzaam worden de contouren van een rietveld met wilgenstruweel duidelijk. De zon kruipt langzaam omhoog achter het dorp Haarlemmerliede. De ochtendnevel doet mijn kleine inventarisatiegebied een indrukwekkend moeras lijken. Rietzangers slepen volop met voer en ook de Kleine Karekieten en Rietgorzen zijn druk in de weer. In de verte hoor ik de zware tonen van een Grote Karekiet. Beide paartjes Bruine Kiekendieven zijn ontwaakt en wiekelen rustig boven het oeverland. Even later snort er een Baardmanneling door het riet.

Een impressie van een ochtend langs de Binnenliede. Sinds 1989 inventariseer ik de broedvogels in dit slechts 18.5 ha grote gebied, dat wordt beheerd door het Noordhollands Landschap en het recreatieschap Spaarnwoude. Slechts één keer eerder is over dit gebied in de Fitis gerapporteerd en dat is al weer jaren geleden (Van Huijssteeden & de Jong, 1990). Ik respecteer daarmee de hartekreet van Berry van der Hoorn in één van de vorige nummers van de Fitis om "de zich jarenlang voortslepende resultaten van bepaalde gebieden" zoveel mogelijk te voorkomen. In dit artikel geef ik enkele opvallende resultaten en waag ik mij voor het eerst aan een beknopte analyse van de aantalsontwikkeling van enkele soorten.

Hoe ziet de Binnenliede eruit

De oeverlanden van de Binnenliede liggen juist ten noorden van de spoorlijn Haarlem-Amsterdam en de rijksweg N5 tegenover het dorp Haarlemmerliede. Het gedeelte van het Noordhollands Landschap ligt direct langs de spoorbaan en bestaat uit rietland, veenmos- en ruige oevervegetaties. In een voormalige weiland is in de loop der jaren een poel ontstaan. Hier en daar staan verspreid groepjes bomen, voornamelijk berk en Grauwe Wilg.

Noordelijk van het reservaat zetten de oeverlanden zich voort tot aan Penningerveer, die hier in beheer zijn van het Recreatieschap Spaarnwoude. Kenmerkend zijn overjarig riet met ruigtekruiden zoals Harig Wilgeroosje en Grote Brandnetel en aanplant van met name es en els. Plaatselijk is sprake van enige storingsvegetatie als gevolg van illegale grofvuilstort uit de jaren zeventig. In tegenstelling tot het terreingedeelte van het Noordhollands Landschap is deze strook oeverland deels voor het publiek toegankelijk via enkele voetpaadjes; bovendien is er een picknickbank neergezet. Uit onderzoek is gebleken dat de oeverlanden van de Binnenliede een zeer rijke flora kennen. Zij behoren tot één van de floristisch meest waardevolle gebieden van ons land. Dit komt mede door de ligging op de overgang van de brakveengebieden van Noord-Holland naar het zoete Utrechts-Hollandse veengebied. Planten van brakke milieus zoals Moerasmelkdistel en Heemst en soorten van zoete milieus zoals Poelruit en Moerasspirea vinden we er in elkaars nabijheid. Bovendien kennen de oeverlanden een overgang van een voedselrijke waterrietzone langs het riviertje de Liede met soorten zoals Harig Wilgeroosje en Koninginnekruid, via bloemrijke rietlandjes met onder meer Grote Ratelaar en Rietorchis naar voedselarme veenheidelandjes met Lepeltjesheide en Ronde Zonnedaauw.

De werkwijze

De Binnenliede inventariseer ik sinds 1989 in het kader van het Broedvogel Monitoring Project (BMP) van de Samenwerkende Organisaties voor Vogelonderzoek Nederland (SOVON). Ik heb geïnventariseerd volgens de methode van de uitgebreide territoriumkartering (Van Dijk, 1996), bij vogelaars beter bekend als de BMP-methode. Dit houdt kort gezegd het volgende in:

- tijdens ieder bezoek worden alle waarnemingen die een aanwijzing geven voor een territorium of nest ingetekend op een zogenaamde dagkaart (dit betreft vooral zang, maar ook nestvondsten, balts e.d.);
- de waarnemingen worden thuis overgebracht op soortkaarten;
- volgens vaste criteria (met name aantal benodigde waarnemingen en datumgrenzen) worden de soortkaarten aan het eind van het broedseizoen geïnterpreteerd en wordt het aantal territoria per soort bepaald.

Meestal heb ik geteld in de periode eind maart-half juni, waarbij ik altijd minimaal één avondbezoek bracht. Het aantal gebrachte bezoeken loopt per jaar uiteen van zeven tot negen en het aantal in het gebied doorgebrachte uren van ruim 11 tot haast 17. Doordat de gegevens jaarlijks op dezelfde

wijze en door dezelfde waarnemers zijn verzameld, zijn zij onderling goed vergelijkbaar.

Binnenliede: vooral rietvogels en struweelvogels

In tabel 1 zijn de resultaten van de inventarisaties in de Binnenliede weergegeven. Hieruit blijkt dat het aantal broedvogelsoorten schommelt tussen 29 en 34, waarbij in de onderzoeksperiode in totaal 45 soorten een territorium hebben bezet. Het aantal territoria is geleidelijk aan toegenomen, van ongeveer 140 tot haast 240. Het gebied herbergt het Erfvogelrijk Moerasvogelgezelschap (Ruitenbeek et al., 1990). Dit type wordt gekenmerkt door het voorkomen van rietkraagvogels zoals Fuut, Kleine Karekiet en Rietgors en vogels van begroeiingsrijke bosjes als Winterkoning, Fitis en Tuinfluiter.

Rietvogels

In de Binnenliede bereikt een aantal rietvogels hoge dichtheden: Rietzanger, Bosrietzanger, Kleine Karekiet en Rietgors. Uit tabel 2 blijkt dat de dichtheden zeer hoog zijn in vergelijking met goede moerasgebieden in Noord-Holland (Ruitenbeek et al., 1990).

Dankzij de aanwezigheid van overjarig riet broedt er reeds enige jaren achtereen een paartje Bruine Kiekendieven. In 1997 broedden er zelfs twee paar op korte afstand van elkaar. Dit waren (nagenoeg) de enige broedparen van Zuid-Kennemerland. Daarnaast komen Blauwborst, Snor en Sprinkhaanzanger (vrijwel) jaarlijks tot broeden en Grote Karekiet, Baardmanneltje en Waterral incidenteel. Van de Grote Karekiet en het Baardmanneltje bedraagt de populatie in Nederland (voor Baardmanneltje exclusief Flevoland) slechts enkele honderden paren.

Struweelvogels

Naast de typische rietvogels komen er relatief veel soorten van struwelen in de Binnenliede tot broeden. Het gaat daarbij met name om Winterkoning, Grasmus, Fitis, Tuinfluiter en Kneu. Grasmus en Kneu concentreren zich op twee plaatsen met dicht struweel met bramen. De Winterkoning broedt in goede jaren niet alleen in struweel en bossages, maar zelfs midden in rietpercelen met een enkel wilgje.

Tabel 1. Overzicht van de broedvogels van de Binnenliede in de periode 1989-1997. - niet waargenomen; 0 wel waargenomen, maar op basis van criteria geen territorium. (1) kruising Grauwe Gans X Tamme Witte Gans.

Soort	1989	1990	1991	1993	1995	1997
Fuut	1	2	4	3	3	3
Nijlgans	-	-	-	1	0	0
Grauwe Gans(1)	-	-	-	-	-	1
Wilde Eend	11	6	8	21	22	28
Soepeend	-	-	1	0	0	-
Krakeend	2	2	6	4	8	5
Slobeend	3	2	2	2	0	1
Kuifeend	0	0	5	0	3	7
Tafeleend	0	-	0	-	1	-
Bruine Kiekendief	1	1	1	1	1	2
Fazant	1	4	2	4	4	6
Waterral	2	-	-	1	0	0
Waterhoen	6	7	4	10	6	2
Meerkoet	10	9	11	11	9	12
Houtduif	1	0	1	2	1	2
Holenduif	-	-	1	-	-	-
Tortel	-	-	0	-	1	-
Koekoek	2	3	2	2	2	2
Gele Kwikstaart	-	-	1	-	-	-
Winterkoning	5	8	6	12	16	9
Heggemus	3	4	5	6	4	6
Blauwborst	1	-	2	7	4	5
Merel	2	1	3	3	3	5
Sprinkhaanzanger	1	3	-	1	-	4
Snor	1	1	-	-	1	1
Rietzanger	16	16	12	21	20	32
Bosrietzanger	11	11	16	20	16	16
Kleine Karekiet	20	24	18	28	26	31
Grote Karekiet	-	-	-	-	-	1
Spotvogel	1	2	1	-	-	-
Grasmus	2	3	2	3	2	3
Braamsluiper	-	-	-	-	3	-
Tuinfluit	2	3	3	3	4	5
Zwartkop	-	2	1	0	0	1
Tjiftjaf	1	1	-	-	2	5
Fitis	8	8	7	11	9	13
Grauwe Vliegenvanger	-	-	1	-	-	-
Koolmees	1	-	1	1	1	1
Pimpelmees	-	-	0	-	1	1
Baardmannetje	1	1	-	-	-	0
Zwarte Kraai	1	1	1	1	1	1
Ekster	0	1	1	1	1	1
Putter	1	1	1	-	-	1
Kneu	4	2	3	5	4	5
Rietgors	19	15	18	21	10	21
Soorten	31	29	31	30	31	34
Territoria	140	144	151	207	189	239

Tabel 2. Dichtheden van rietvogels in de Binnenliede en in Noord-Holland.

	Binnenliede		Noord-Holland	
	min	max	min	max
Rietzanger	86	173	30	40
Bosrietzanger	86	108	6	17
Kleine Karekiet	108	167	40	110
Rietgors	54	113	20	30

Watervogels

Naast rietvogels en struweelvogels vinden we in de Binnenliede uiteraard ook direct aan water gebonden vogels zoals Futen, eenden en Meerkoeften. Jaarlijks broeden er Wilde Eenden en Krakeenden. Daarnaast komen Slobeend en Kuifeend regelmatig tot broeden. De dichtheid van de Krak-eend (27-43 per 100 ha) is hoog in vergelijking met gebieden elders in Noord-Holland (Ruitenbeek et al., 1990).

Aantalsontwikkelingen 1989-1997

Het over langere periode tellen van broedvogels in een gebied geeft de mogelijkheid om aantalsontwikkelingen te volgen, met een mooi woord te monitoren. Fluctuaties in de stand van de aanwezige broedvogels zijn toe te schrijven aan onder meer het weer, veranderingen in het landschap, omstandigheden in de overwinteringsgebieden en het terreinbeheer.

Weer

Het weer kan een belangrijke invloed uitoefenen op de vogelstand. Met name temperatuur en neerslag zijn van belang. In de onderzoeksperiode zijn er twee koude winters geweest, 1996 en 1997. Voorts was februari 1991 koud. Wat betreft neerslag: de winters van 1993-94 en 1994-95 waren zeer nat, onder andere resulterend in de dreiging van dijkdoorbraken in het rivierengebied. De voorjaren van 1990, 1991 en 1996 waren erg droog. Enkele soorten zijn gevoelig voor koude winters. De Winterkoning kende dips in 1991 en 1997, na voorafgaande koude winters (zie figuur 1). Bovendien fluctueren de aantallen daardoor fors (5-16 territoria). Het in figuur 1 beschreven patroon volgt prachtig de aantalsontwikkeling zoals die uit de landelijke BMP-gegevens blijkt (SOVON-nieuws 10(3): 11-16).

Het Waterhoen reageert eveneens sterk op koude winters (zie figuur 1). De achteruitgang die in 1993 inzet, geeft echter aan dat er meer aan de hand is. Deze achteruitgang zien we ook in een heel ander type gebied in de regio, Elswout (Groot & Weijers, 1996). Uit de landelijke BMP-gegevens blijkt eveneens dat de soort de laatste jaren de neiging heeft in aantal af te nemen.

Natte jaren vergroten de kans op vestiging van soorten zoals Waterral. Dit is in de gegevens evenwel niet duidelijk terug te vinden. Het kan zelfs zijn dat hoge waterstanden leiden tot een afname van slikkig foerageerbiotoop in de Binnenliede.

Figuur 1. Aantalsverloop van twee wintergevoelige broedvogels. * = koude/streng winter.

Veranderingen in het landschap

De oeverlanden van de Binnenliede zijn in de onderzoeksperiode niet veel veranderd. De belangrijkste verandering betreft de geleidelijke toename van de hoeveelheid en de ouderdom van struweel. Dit heeft als gevolg gehad dat enkele aan struweel gebonden vogelsoorten in aantal zijn toegenomen. De belangrijkste exponenten hiervan zijn de Fitis (van 7-8 territoria naar 13 territoria in 1997) en de Tuinfluiter (zie figuur 2), maar de aantals-toename is ook te zien bij de Tjiftjaf. De Tuinfluiter kent ook landelijk een toename, voor de Fitis en de Tjiftjaf geldt dit niet.

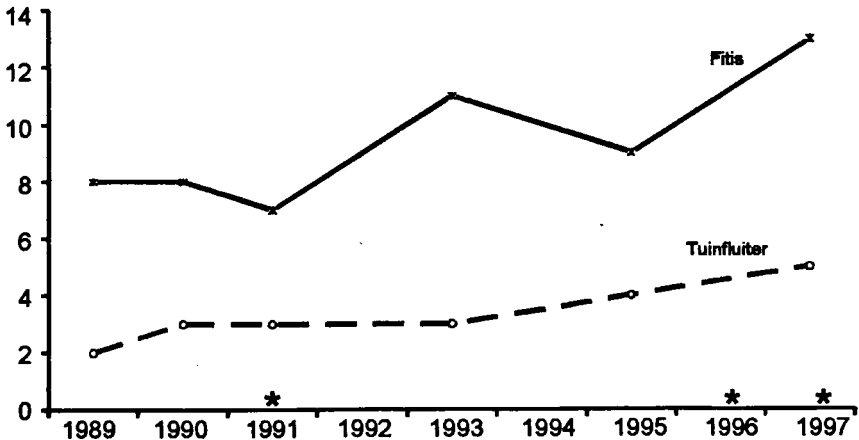
Omstandigheden in de overwinteringsgebieden

De stand van de Nederlandse broedvogels kan ook worden beïnvloed door omstandigheden in de overwinteringsgebieden of tijdens de trek.

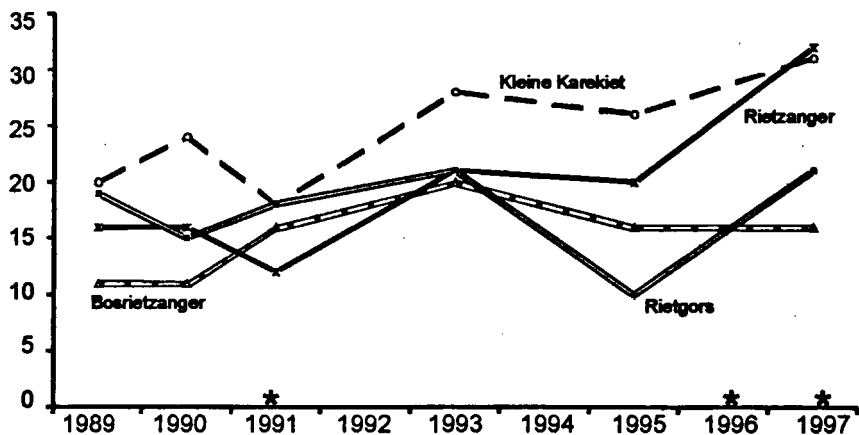
De Rietzanger vertoont sinds 1970 een sterke afname, die in West-Nederland 10-60% bedraagt (Ruitenbeek et al., 1990). De hoge stand in 1997 lijkt samen te hangen met een verhoogde neerslag in het overwinteringsgebied, de Sahelzone (figuur 3). In 1995 werd evenwel ook een sterke landelijke toename gemeld als gevolg van verhoogde neerslag in de Sahel, maar dat was toen niet terug te vinden in de aantallen in de Binnenlie-de.

Mogelijk dat ook de aan- of afwezigheid van de Snor samenhangt met de situatie in de overwinteringsgebieden. In de periode 1960-1991 is de soort in Noord-Holland met 60-80% afgenomen (Ruitenbeek et al., 1990). De Snor bezette in de jaren tachtig regelmatig twee territoria in de Binnenlie-de; in de jaren negentig één territorium.

Het is overigens opvallend dat een aantal rietvogels, zoals Rietzanger, Kleine Karekiet, Bosrietzanger, Blauwborst en Rietgors een vergelijkbare aantalsontwikkeling laten zien: in 1993 een toename ten opzichte van 1991, in 1995 een dip en voor vrijwel al deze soorten in 1997 weer een stijging (figuur 3). Met name voor Rietzanger en Kleine Karekiet was 1997 een uitzonderlijk goed jaar. Dit kan er op duiden dat omstandigheden in het gebied zelf, bijvoorbeeld terreinbeheer, van invloed zijn op de aantalsontwikkeling.

Figuur 2. Aantalsverloop van twee struweelvogels.

Figuur 3. Aantalsverloop van vier rietvogels.

Omstandigheden buiten de regio

Een algemene uitbreiding of inkrimping van het verspreidingsgebied kan ook aanleiding geven tot een toe- of afname. Zo zijn de Krakeend en de Blauwborst in geheel Nederland vanaf de jaren tachtig toegenomen, hetgeen zich enigszins weerspiegelt in de aantallen in de Binnenliede. De Blauwborst heeft zich in de jaren zeventig vanuit Flevoland uitgebreid. In de jaren tachtig heeft zich een brongebied in het Westelijk Havengebied van Amsterdam (Ruigoord en omgeving) gevormd. Vanuit dit bolwerk heeft de soort waarschijnlijk de Binnenliede bereikt. Met de Slobeend gaat het landelijk slecht; dat vinden we in de Binnenliede terug: afnemende aantallen.

Terreinbeheer

Tenslotte kan het terreinbeheer van invloed zijn op de voor- of achteruitgang van broedvogelsoorten. Deze factor is voor de terreinbeheerder het meest interessant. In hoeverre het terreinbeheer invloed uitoefent op de aantalsontwikkeling is evenwel moeilijk aan te geven. Het beheer in de Binnenliede is vrij stabiel, waarbij meestal jaarlijks een deel van het riet wordt gemaaid. Voor het meten van het effect van de begrazing door pony's in 1997 is het nog te vroeg. Daarvoor moeten er nog wat jaartjes worden geteld...

Betekenis van de Binnenliede

In de Binnenliede broeden diverse soorten van de Rode Lijst van bedreigde soorten in Nederland (Osieck & Hustings, 1994). Hiertoe behoort allereerst de Rietzanger. Van deze soort broedt maar liefst 20-30% van de populatie van Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer in de Binnenliede (Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland, in prep). Van de Rode Lijstsoorten is voorts de Snor een regelmatige broedvogel en zijn de Grote Karekiet en het Baardmannetje incidentele broedvogels. De Krakeend en de Sprinkhaanzanger behoren tot de kenmerkende broedvogels van Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer, dat wil zeggen dat van deze soorten meer dan 2,5% van de Nederlandse populatie in onze regio broedt. Al deze soorten staan ook op de regionale Groene Lijst van soorten waarvoor een speciale inspanning wenselijk is (Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland, in prep) Voor genoemde soorten, maar ook voor de Bruine Kiekendief heeft de Binnenliede zonder meer een regionale betekenis. Daarnaast dient het voorkomen van de Blauwborst speciale vermelding aangezien deze soort op de landelijke Blauwe Lijst van internationaal belangrijke soorten staat.

De Binnenliede vormt voorts een onderdeel van een ecologische verbindingzone tussen de moerassen van de Zaanstreek/Waterland en de Zuid-Hollandse moerasgebieden en is dus een belangrijke schakel in een groter geheel.

Enige beheersuggesties

Het beheer dient zich in het reservatsdeel naar mijn mening met name te richten op het in stand houden van een vitale rietvegetatie. Het (vrijwel) jaarlijks maaien van een deel van de rietvegetatie voorafgaande aan het broedseizoen moet vanuit avifaunistisch oogpunt worden toegejuicht. Het verjongt de rietvegetatie, terwijl er overjarig riet aanwezig blijft. Overjarig riet is noodzakelijk voor soorten zoals Bruine Kiekendief, Rietzanger en Kleine Karekiet. Op één van de gemaaide stukken kon zich in 1991 overigens een Gele Kwikstaart vestigen.

Het kan aantrekkelijk zijn op enkele plaatsen de moerasvegetatie een natuurlijke ontwikkeling te laten doormaken in de richting van wilgenstruweel. Dit biotoop is geschikt voor met name Blauwborst en Sprinkhaanzanger. Een vegetatietype dat in de regio vrijwel niet voorkomt is overjarig waterriet. De meeste rietvegetaties bestaan uit meer of minder nat riet dat op

het "land" staat. Waterriet is riet dat volledig in het water staat. Het is voor enkele soorten zoals Roerdomp, Waterral en Grote Karekiet cruciaal. Het is veelzeggend dat in 1997 een Grote Karekiet een territorium bezette in een van de weinige (zeer kleine) stukken overjarig waterriet tussen spoorbaan en fietspad. Overwogen kan worden de poel, die geleidelijk aan weer dichtgroeit, wat uit te diepen, zodat er een zone kan ontstaan met overjarig waterriet. Het instandhouden van de plas kan bovendien het voorkomen van Slobeend en Waterral waarborgen.

Het oeverland, dat in beheer is bij het recreatieschap Spaarnwoude heeft een wat ander karakter. Hier wordt de vegetatie meer bepaald door ruigtekruiden en struwelen. De vochtige delen zouden, evenals het gebied van het Noordhollands Landschap, in periodiek maaibeheer moeten worden genomen. In de drogere terreingedeelten neemt door vegetatiesuccessie het aandeel struiken geleidelijk toe, wat zich uit in toenemende aantallen Winterkoningen, Tuinfluiters en Fitissen. De inzet van drie Shetlandpony's in 1997 lijkt positieve resultaten te hebben voor de vegetatie. Deze vertoonde in de loop van het broedseizoen een grotere variatie, met enkele interessante zoomvegetaties.

Dankwoord

Bij het telwerk werd ik in de afgelopen jaren bijgestaan door enkele VWG-ers. Fred Cottaar, Steve Geelhoed, Hans Groot, Peter de Jong en Guido van Leeuwen wil ik bedanken voor hun bijdragen. Zij maakten de inventarisaties mede tot een succes. Daarnaast wil ik Frans de Boer en het Noordhollands Landschap danken voor toestemming voor en medewerking aan het uitvoeren van de broedvogelinventarisatie.

Literatuur

- Dijk, A.J. van, 1996. Broedvogels inventariseren in proefvlakken (handleiding Broedvogel Monitoring Project). SOVON, Beek-Ubbergen.
- Groot, H. & Weijers, J., 1996. De broedvogels van landgoed Elswout; inventarisaties van 1960 tot en met 1995. *Fitis* 32(2): 52-65.
- Huijssteeden, E.J. van & Jong, P. de, 1990. Moerasgebiedjes ten oosten van Haarlem. *Fitis* 26(1): 2-13.
- Huijssteeden, E.J. van, 1997. Broedvogels van de oeverlanden van de Binnenliede 1989-1997 (rapport in eigen beheer), Haarlem.

- Osieck, E.R. & Hustings, F., 1994. Rode lijst van bedreigde soorten en blauwe lijst van belangrijke soorten in Nederland Techn. Rapport Vogelbescherming Nederland 12. Vogelbescherming Nederland, Zeist.
- Ruitenbeek, W., Scharringa, C.J.G. & Zomerdijk, P.J., 1990. Broedvogels van Noord-Holland. Stichting Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland/Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Assendelft.
- Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland (in prep). Vogels in het landschap van Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer. KNNV-Uitgeverij, Utrecht.

E. van Huijssteeden, Gen. Cronjéstraat 107 rd, 2021 JD Haarlem